

José Sanders

Inleiding¹

Perspectief is een term die nogal eens valt als het om tekst gaat. Tekstueel perspectief zou globaal gedefinieerd kunnen worden als het standpunt in de tekst, van waaruit gesproken en/of waargenomen wordt. Dit standpunt is beperkt tot een persoon, dat wil zeggen, ik ga ervan uit dat steeds vanuit een (al dan niet fictieve of abstracte) persoon gesproken en/of waargenomen wordt.

In spontane mondelinge interactie ligt het perspectief meestal bij degene die spreekt, en het wisselt dus met de spreker. In narratieve geschreven teksten is dit niet het geval. Hierin kunnen verschillende standpunten aan de orde komen. Dit gebeurt in literaire, fictionele verhalen, maar ook in 'waargebeurde' verhalen, zoals nieuwsberichten in de krant.

Een nieuwsbericht kan ook als narratieve tekstsoort beschouwd worden. Fleischman noemt als criteria: de referentiële uniekheid (de tekst gaat over een unieke gebeurtenis) en de verleden tijd (1990:103). De wijze waarop perspectieven in nieuwsberichten tot stand komen verschilt echter enigszins van die in fictionele verhalen.

In dit artikel wil ik een aantal tekstuele middelen beschrijven die perspectieven kunnen realiseren in niet-fictionele narratieve teksten. Ik zal dat doen aan de hand van een tweetal voorbeeldteksten uit dagbladen. Maar om te beginnen zal ik enkele typen van perspectief zoals die in de literatuur besproken worden introduceren.

Vertelperspectief en focalisatie

Een probleem met het begrip perspectief is dat er vele uiteenlopende begrippen onder deze term gedefinieerd worden². Traditioneel is de vraag naar het perspectief in eerste instantie een vraag naar het vertelperspectief: wie is aan het woord? *Wie spreekt?*³

In de narratieve tekst onderscheiden we allereerst de *zgn. externe verteller*. Zeker in fictionele teksten kan de rol van de verteller zeer prominent zijn: het is mogelijk dat hij toegang heeft tot de gedachten van sommige personages (alwetend ofwel omniscient), en hij kan zelfs als 'ik' aanwezig zijn, al dan niet zelf een rol spelend in het verhaal.

Naast deze externe verteller kunnen er *ingebedde vertellers* optreden: de personages. Als zij spreken, zijn zij verteller. Hun spreken kan op verschillende manieren in de tekst weergegeven worden. Directe rede en indirecte rede zijn de meest algemene en bekende typen van sprekertekstverwerking. Verschillende vormen en functies van sprekertekstverwerking zijn in de literatuur beschreven (zie o.a. Tannen 1989).

Directe rede kan gebruikt worden zowel om te verlevendigen (dramatiserende functie) als om de betrouwbaarheid van de uiting te vergroten (documenterende functie; zie o.a. Redeker 1986). In nieuwsberichten speelt directe rede geen erg

prominente rol.⁴

Recentier ontstond de theorie dat perspectief ook kan duiden op de visie in tekst. Met andere woorden: de vraag *Wie ziet?* moet onderscheiden worden van de eerdergenoemde vraag *Wie spreekt?* Een belangrijke theorie in dit verband is de focalisatietheorie van Bal (1990; zie ook Genette 1980; Caenepeel 1989). Bal definieert *focalisatie* als de relatie tussen de 'visie', de instantie die ziet, en datgene wat gezien wordt. De instantie die ziet wordt dan focalisator genoemd. Net als een verteller kan deze extern zijn, of personage-gebonden dus intern (Bal 1990: 117-8).

Vier (geconstrueerde) voorbeeldteksten geven de verschillen aan tussen perspectief van de externe verteller (a), ingebedde verteller door directe rede (b) en indirecte rede (c) en focalisatie (d).

(a) Marie liep naar de keuken. Jan ging koken. Hij pakte een pan. Marie nam een glas water.

(b) Marie liep naar de keuken. Jan was aan het koken. "Wat ruikt het heerlijk", zei Marie. "Duurt het nog lang? Ik heb nu al trek!"

(c) Marie liep naar de keuken. Jan was aan het koken. Marie vroeg, of het nog lang zou duren. Ze zei, dat ze al trek had.

(d) Marie keek in de keuken. Jan was aan het koken. Wat rook het heerlijk. Zou het nog lang duren? Ze had nu al trek.

In (a) verhaalt de externe, abstracte verteller de op elkaar volgende gebeurtenissen; er is geen ingebedde verteller of focalisator. In (b) is Marie ingebedde verteller; de aanhalingstekens en verschuiving van deictische vormen naar het verhaalpersonage zijn signalen voor de directe rede. In (c) is Marie ook ingebedde verteller, maar nu door de indirecte rede. Dat wat ze zegt is syntactisch ingebed in de vertellerstekst, en de deictische vormen gaan uit van de verteller.

In (d) is geen ingebedde verteller aan het woord. Niettemin krijgen we de indruk dat wat volgt na de eerste zin, waarnemingen en gedachten van Marie zijn - zonder dat dit expliciet vermeld wordt en zonder dat deze zinnen op enige wijze syntactisch ingebed zijn. We zouden kunnen zeggen dat deze zinnen gefocaliseerd zijn: we kijken door de ogen van Marie, krijgen haar subjectieve visie.

Focaliserende middelen

Focalisatie kan gedefinieerd worden als een vorm van tekstuele perspectivering waarbij de visie op gebeurtenissen en personages niet wordt gegeven door de externe, objectieve verteller, maar door een personage in de tekst. Het is wel de externe verteller die dit laat gebeuren. De subjectieve visie wordt dus ingebed in de externe focalisatie door de verteller.

Hoe focalisatie precies tot stand komt is onderwerp van discussie. In tekst (d) kunnen een aantal focaliserende middelen aangewezen worden.

In de eerste zin (Marie keek in de keuken) zien we een *werkwoord van waarnemen* (Bal 1990). In het algemeen kunnen werkwoorden van cognitie en perceptie, zoals zien, denken, horen, weten beschouwd worden als focaliserende werkwoorden. Zij hebben een faciliterend effect voor perspectief: wat erop volgt kan geïnterpreteerd worden als gedacht of waargenomen door het subject van het focaliserende werkwoord.

In de tweede zin (Jan was aan het koken) speelt het *aspect* van de zin een belangrijke rol. Statische zinnen, waar de narratieve tijdlijn niet voortgaat, maar die descriptief van karakter zijn, zijn 'perspectivisch gesitueerd' (*perspectivally situated*, Caenepeel 1989). Dit houdt in dat zij, volgend op een focaliserende zin (zie eerste zin van tekstje (d)), geïnterpreteerd kunnen worden als gedachten of percepties van het semantisch subject van die focaliserende zin. In dit geval is Marie het semantisch subject van de focaliserende zin, en kan de tweede zin geïnterpreteerd worden als een observatie van Marie. Deze observatie volgt niet op de focaliserende zin, maar vindt gelijktijdig daarmee plaats (statisch; zie ook Ehrlich 1987).

In de derde zin staat informatie die een *evaluatief karakter* heeft. Dit duidt op de visie of mening van een personage. Wanneer informatie sterk gebonden is aan een personage door een evaluerend of anderszins specifiek karakter zal dit faciliterend werken voor een geperpectiveerde interpretatie.

Perspectief en vrije indirecte rede

Caenepeel (1989) definieert perspectief in literaire teksten met behulp van het begrip *vrije indirecte rede* (zie ook Banfield 1982, Ehrlich 1987). Dit is een vorm van sprekertekstverwerking die het midden houdt tussen directe en indirecte rede. De externe verteller spreekt, zodat het indexicaal kader van hem uitgaat. De verwoording van het gezegde echter is van het personage. Vrije indirecte rede komt veel voor in fictionele teksten, maar ook bijvoorbeeld in krante- en tijdschriftartikelen. Een voorbeeld:

(Hij is zakenman, vertelt hij, in de pauze heeft hij nog even naar de zaak gebeld. "Effe viereneenhalfduizend piek verdiend.") *Laatst had hij nog een headhunter achter zich aan, kon-ie voor 90.000 bij een bank gaan werken, maar die wist natuurlijk niks vannuh, nou, van dit hier. Zijn naam mag niet in de krant, dat kan echt niet vanwege de klanten. Of ik nog een pilsje blijf?* (etcetera; fragment uit reportage "Naar u blijf ik zoeken" over deeltijdpriesteropleiding Bovendonk, HP/De Tijd 19/10/90.)

In dit fragment gaat het indexicaal kader uit van de verteller. Dit is te zien aan de referenties: 'hij' wijst op degene die spreekt (de ingebedde verteller) en 'ik' op degene die toegesproken wordt (de externe verteller). De verwoording echter is van de ingebedde verteller (de zakenman), en blijft dicht bij de oorspronkelijke vorm, onder meer door spreektaal-elementen (aarzelingen, 'kon-ie' etc.) en de vraagvorm te handhaven.

Vrije indirecte rede representeert spraak van personages. Het is ook mogelijk gedachten en waarnemingen van personages op deze wijze te representeren. Dit was het geval in voorbeeld (d). We spreken dan van *internal speech* (Leech & Short 1981) of *represented consciousness* (o.a. Caenepeel 1989). Een voorwaarde voor represented

consciousness is dat de externe verteller toegang heeft tot het bewustzijn van het personage in kwestie.

In het algemeen kan gesteld worden dat represented consciousness in geschreven tekst alleen mogelijk is in fictie of sterk gedramatiseerde geschiedschrijving. Daarin heeft de verteller de vrijheid (bij fictieve personages) resp. neemt hij die vrijheid (bij historische personages) om gedachten en waarnemingen te (re-)construeren; in moderne literatuur leidt dit vaak tot een innerlijke monoloog ofwel 'stream of consciousness'.

In nieuwsberichten in de krant heeft de verteller echter niet zo'n vrijheid om te reconstrueren wat het personage letterlijk dacht of waarnam. Bij een bericht als het volgende zouden we vreemd opkijken:

JAAR CEL VOOR DODEN MOEDER⁵

Den Haag, vrijdag

De rechtbank in Den Haag heeft gisteren de 29-jarige Leidenaar X.Y. tot twaalf maanden cel veroordeeld omdat hij zijn moeder zo had geslagen en geschopt dat ze eraan overleed.

Zijn moeder was ernstig verslaafd aan alcohol. Y. was bij haar ingetrokken om haar te verzorgen. Als Unifiller was hij in Libanon met drugs in aanraking gekomen.

Op 9 september had hij heroïne gebruikt. Hij kwam thuis en zag zijn moeder zitten. Ze was al weer dronken, en wilde bier gaan halen. Daar kwam niks van in. Hij hield haar tegen en gaf haar een klap. Door de klap viel ze, en hij verloor zelf ook zijn evenwicht. Hij probeerde nog om zich staande te houden, maar daarbij trapte hij haar. Zijn moeder bewoog zich niet meer. Wat zag ze er raar uit. Hij moest onmiddellijk hulp halen. De burens zouden wel raad weten.

Toen hij terug kwam in de woning, trof hij zijn moeder levenloos aan.

De officier van justitie had 18 maanden cel geëist.

Een dergelijke representatie van de gedachten en waarnemingen van een personage is in een nieuwsbericht onwaarschijnlijk. De verteller (in dit geval de journalist) heeft immers geen toegang tot het bewustzijn van de personages, en kan hooguit vertellen wat achteraf bekend is geworden over de toedracht van de gebeurtenissen⁶.

Niettemin zijn in nieuwsberichten ook perspectiverende elementen aan te wijzen, zij het soms in een andere vorm. Als voorbeeld zal een nieuwsbericht over de arrestatie van IRA-leden geanalyseerd worden.

Analyse nieuwsbericht

MOGELIJKE IRA-LEDEN BETRAPT BIJ SCHIETOEFENINGEN IN BELGIE

Van onze verslaggever

(2) BAARLE-NASSAU - Twee vermoedelijke IRA-leden zijn dit weekeinde gearresteerd in het Belgisch-Nederlandse grensgebied nadat ze door bewapende Belgische burgers waren betrapt op het houden van schietoefeningen in de buurt van Turnhout. (3) Naar een derde man, die zaterdagmiddag geboeid en te voet wist te ontkomen, wordt nog steeds gezocht.

(4) Met de arrestaties zijn de vermoedelijke daders aangehouden van een reeks IRA-aanslagen in België, Nederland en West-Duitsland. (5) De arrestatie is het gevolg van toeval en geluk.

(6) Zaterdagmiddag werd de Rijkswacht in Turnhout gebeld door een man, die in de buurt van Hoogstraten een buitenhuis heeft. (7) Hij had het geluid van machinegeweren gehoord in het bos nabij zijn woning. (8) Samen met zijn zoon ging de tipgever, gewapend met een pistool en een jachtgeweer, op onderzoek. (9) Daarbij ontmoetten ze drie Engelssprekende toeristen. (10) Zij hadden ook schoten gehoord, maar wisten verder van niets, zeiden ze. (11) Een stukje verderop vond het tweetal een omgewoeld stuk grond, waar na enig graafwerk een doos met explosieven en enkele wapens te voorschijn kwamen.

(12) De zoon hield op deze plek wacht, zijn vader ging hulp halen. (13) Na enige tijd liet een van de verdachten zich op de plek zien. (14) De zoon loste een waarschuwingsschot, waarna de man op de vlucht ging. (15) De vader, die het schot had gehoord, keerde samen met een boswachter naar de zoon terug en kwam daarbij de twee andere verdachten tegen. (16) Zij hielden de twee - een man en een vrouw - onder schot tot de Rijkswacht arriveerde, aldus de tipgever.

(17) Na hun arrestatie wist de inmiddels geboeide man toch weer te ontvluchten. (18) Naar hem is de politie nog steeds op zoek.

(19) Zaterdagavond laat arresteerde de Nederlandse politie in Baarle-Nassau, enkele honderden meters over de grens, de derde verdachte. (20) De man was volgens een woordvoerder "duidelijk voor de politie op de vlucht". (21) Hij beschikte niet over papieren en wenste zijn naam niet te noemen. (22) Verwacht wordt dat België om zijn uitlevering zal vragen.

Centraal in de analyse van dit nieuwsbericht⁷ staan de zinnen 6 t/m 16. Deze zinnen kunnen geïnterpreteerd worden als subjectieve versie van een aantal gebeurtenissen, namelijk de versie van de man die de Rijkswacht opbelde. Er staat echter niet: 'De man vertelde dat...' of iets dergelijks. Met andere woorden, er is geen direct signaal meer in de zin dat erop wijst, dat het segment dat volgt de versie van de opbeller is. Toch krijgen we die indruk. De vraag is hoe die indruk gevestigd wordt zonder dat genoemde zinnen syntactisch ingebed zijn. Om die vraag te beantwoorden worden de zinnen afzonderlijk bekeken.

- Zin 5 geeft een evaluatie van de gebeurtenissen die niet aan een bepaalde persoon wordt toegeschreven. We moeten dus aannemen dat die afkomstig is van de externe verteller.
- In zin 6 staat dat de Rijkswacht gebeld werd door een man - kennelijk had deze man iets te vertellen, waarna de Rijkswacht het mogelijk weer aan de journalist verteld heeft.
- Zin 7 verhaalt wat de man te vertellen had - nl. dat hij iets gehoord had. De voltooid verleden tijd geeft aan dat het vertrekpunt in de tijd in deze zin ligt op het moment van het bellen. In de volgende zin wordt het vertrekpunt in de tijd verplaatst naar het moment van het horen van de schoten; dit wordt aangegeven door de onvoltooid verleden tijd. Het overgaan van de voltooid verleden tijd (had gehoord) naar de onvoltooid verleden tijd (ging op onderzoek) signaleert een nieuwe ingebedde verhaallijn, die mogelijk door een ander dan de externe verteller verteld wordt.⁸
- In zin 9 vinden we een gemarkeerde verwijzings- ofwel referentievorm: "Daarbij ontmoetten ze drie Engelssprekende toeristen". Deze referentie is gemarkeerd omdat er een tegenstelling is tussen de kennis van de lezer en de vorm van de referentie. Meteen als we lezen 'drie Engelssprekende toeristen' weten

we dat het hier gaat om de drie gearresteerde IRA-leden. De vorm van de referentie suggereert echter dat het zou gaan om voor de lezer nieuwe personages. De gebruikelijke gang van zaken bij referentie is immers dat personages die al in de tekst geïntroduceerd zijn, als bekend ('given') worden verondersteld, en gepresenteerd worden met een definiëte referentie (NP met bepaald lidwoord of persoonlijk voornaamwoord). Een indefiniëte referentie wordt normaliter gebruikt voor een nieuw personage. Een indefiniëte referentie voor een oud personage, zoals hier gebeurt, is daarom gemarkeerd: een 'late indefiniëte' (o.a. DuBois 1980).

Bij de interpretatie van "drie Engelssprekende toeristen" als de drie vermoedelijke IRA-leden dienen zich twee problemen aan:

1. Hoe weet een lezer, ondanks de indefiniëte referentie, dat het gaat om reeds geïntroduceerde personages?
2. Waarom heeft de verteller gekozen voor deze gemarkeerde referentievorm?

ad 1.

Een lezer gaat ervan uit dat informatie relevant is (maxime van relevantie, Grice 1975). Wie dit fragment leest zal proberen de informatie te betrekken op de voorafgaande gebeurtenissen. Met andere woorden, hij zal trachten de informatie zinvol te interpreteren in het licht van de context en een verband te zien tussen wat hij al weet (de arrestatie van drie IRA-leden, geluid van gewerschoten) en de nieuwe informatie. Bij die interpretatie helpt de kennis die een lezer heeft van de wereld (Engelssprekend -> IRA-leden zijn Iers en zullen dus ook Engels spreken; de schoten in het bos -> de IRA gebruikt vuurwapens; het getal drie dat al genoemd was; etcetera).

ad 2.

Het is dus verklaarbaar dat een lezer de drie Engelssprekende toeristen meteen interpreteert als zijnde de drie IRA-leden. Voor de man en zijn zoon (en voor de Rijkswacht, toen deze het verhaal van de opbeller te horen kreeg) waren het op dat moment echter nieuwe mensen. Deze stelden zich voor als Engelse toeristen, en er was voor de man en zijn zoon geen reden die mededeling op dat moment te wantrouwen. De personages zijn dus voor de verteller en lezer 'oud' en voor de man en zijn zoon 'nieuw'.

De verteller heeft de keus tussen een definiëte en een indefiniëte referentie. Met die keuze wordt duidelijk, welk kennisdomein hij als uitgangspunt neemt. In dit geval duidt de indefiniëte, gemarkeerde referentie erop dat de man en zijn zoon als uitgangspunt zijn genomen (of het perspectief van de naar het verhaal luisterende Rijkswacht). Hier had immers ook voor een heel ander perspectief gekozen kunnen worden. Vgl. de oorspronkelijke versie met dit geconstrueerde voorbeeld:

Samen met zijn zoon ging de tipgever, gewapend met een pistool en een jachtgeweer, op onderzoek. Daarbij ontmoetten ze de drie vermoedelijke IRA-leden. (Verklaring volgt).

In dat geval zou het perspectief liggen bij een externe verteller/focalisator, die op de hoogte is van de feiten zoals die uiteindelijk gebleken zijn; een soort van alwetende verteller.

Een soortgelijke gemarkeerde referentie zien we in zin 6: 'Zaterdagmiddag werd de

Rijkswacht in Turnhout gebeld door *een man*, die ...?. In de volgende zinnen wordt duidelijk dat deze man een van de gewapende Belgische burgers is, die de IRA-leden betrapten op het houden van schietoefeningen. Deze personages werden in zin 2 reeds geïntroduceerd, dus waren ze niet nieuw meer voor de verteller en lezer. Toch staat in zin 6 een indefiniete referentie. Ook hier geldt als verklaring dat deze man voor de Rijkswacht op dat moment van bellen een onbekende persoon was. De verteller neemt dus als vertrekpunt het kennisdomein van de Rijkswacht. Dergelijke gemarkeerde referenties kunnen dus duiden op een ingebed perspectief, dat wil zeggen, een ingebedde focalisator (Sanders 1990). In plaats van de objectieve versie van een externe verteller wordt de subjectieve visie van (één van) de personages gepresenteerd.

De zinnen 10 t/m 16 zijn narratief van aard (voortgaand op de tijdlijn) en bevatten geen focaliserende werkwoorden, gemarkeerde referenties of andere focalisatiesignalen. Toch kunnen deze zinnen door de signalen in de voorgaande zinnen geïnterpreteerd worden als subjectieve versie van de gebeurtenissen door de opbeller. De afsluiting van zin 16 pleit ook voor deze interpretatie: hier krijgt de focalisatie een afsluitend signaal met "... aldus de tipgever", als om nog even expliciet aan te geven dat het voorafgaande de versie van de tipgever en niet van een neutrale verteller was.

Allerlei woorden die op een mening duiden zoals *volgens*, *aldus*, geven aan dat de verteller de versie toeschrijft aan een ingebedde verteller en als het ware afstand neemt van het gezegde. (Zie ook zin 20, waar het citaatfragment nog bijdraagt aan het afstandelijke effect). Ook modale vormen kunnen een dergelijke inbedding signaleren. Deze zogenaamde *quotative conditional* (Lyons 1982) komt veel voor in nieuwsberichten, om aan te geven dat iets wel gezegd wordt, maar dat de verteller niet instaat voor de waarheid ervan. Vgl. "Zij zouden de twee - een man en een vrouw - onder schot hebben gehouden tot de Rijkswacht arriveerde (aldus de tipgever)".

Effect van perspectivering

In fictionele narratieve teksten zal de verteller niet de gedachten en waarnemingen van ieder personage weergeven; dit blijft meestal beperkt tot de hoofdpersoon/personen. Met deze personen beleven we als het ware de gebeurtenissen van het verhaal mee. In nieuwsberichten zijn meestal ook wel belangrijke en minder belangrijke personen aan te wijzen, die gebeurtenissen meemaken. Een verschil met fictionele teksten is echter dat de verteller in nieuwsberichten doorgaans met de deur in huis valt, in tegenstelling tot fictionele teksten waarin het verhaal meestal tamelijk chronologisch verteld wordt. Kenmerk van het nieuwsbericht is juist dat de belangrijkste gebeurtenis als eerste verteld wordt (van Dijk 1988). Dit heeft als gevolg dat voor verteller en lezer al veel informatie bekend is, als het verhaal nog verteld moet worden. De verteller kan dan kiezen uit verschillende kennisdomeinen als uitgangspunt: dat van hemzelf (met alle kennis achteraf) of een ingebed perspectief bij de personages in het verhaal. De keuze voor een visie vanuit één of meer personages kan wat meer spanning en kleur aan het bericht geven, zelfs al is de afloop van het verhaal al bekendgemaakt aan het begin van het bericht.

Om te laten zien hoe enkele focalisatiesignalen doorwerken in de tekst heb ik het geanalyseerde fragment herschreven, waarbij ik juist die signalen heb weggelaten of vervangen door niet-focaliserende elementen.

(5) De arrestatie van de vermoedelijke IRA-leden dit weekeinde is het gevolg van toeval en geluk.

(6/7) Zaterdagmiddag hoorde een man, die in de buurt van Hoogstraten een buitenhuis heeft, het geluid van machinegeweren in het bos nabij zijn woning. (8) Samen met zijn zoon ging de man, gewapend met een pistool en een jachtgeweer, op onderzoek. (9) Daarbij ontmoetten ze de drie vermoedelijke IRA-leden. (10) Ze deden zich voor als Engelse toeristen en zeiden dat ze ook schoten hadden gehoord, maar verder van niets wisten. (11) Een stukje verderop vond het tweetal een omgewoeld stuk grond, waar na enig graafwerk een doos met explosieven en enkele wapens tevoorschijn kwamen.

(12) De zoon hield op deze plek wacht, zijn vader ging hulp halen. (13) Na enige tijd keerde een van de verdachten naar de plek terug. (14) De zoon loste een waarschuwingsschot, waarna de man op de vlucht ging. (15) De vader, die het schot had gehoord, keerde samen met een boswachter naar de zoon terug en kwam daarbij de twee andere verdachten tegen. (16) Zij hielden de twee - een man en een vrouw - onder schot tot de Rijkswacht arriveerde.

(17) Na hun arrestatie wist de inmiddels geboeide man toch weer te ontvluchten.

Toelichting bij de herschrijving:

- In zin 6 is de dubbele verhaallijn verwijderd, door het feit van het bellen van de Rijkswacht weg te laten. Daardoor wordt het verhaal vanaf zin 6 helemaal achteraf en in chronologische volgorde verteld.
 - In zin 8 staat niet meer 'de tipgever' maar 'de man'. Immers, doordat niet verteld is dat deze man later de Rijkswacht zou tippen, weet de lezer dat op dit moment van het verhaal nog niet en kan er niet aan deze informatie gerefereerd worden⁹.
 - Voor de lezer zijn de IRA-leden geen nieuwe personages - zij zijn immers al in het begin van de tekst geïntroduceerd. Daarom wordt naar hen verwezen met een definiete referentie: de IRA-leden¹⁰. Wil je de informatie, dat zij zich voordeden als Engelssprekende toeristen behouden, dan kan dat gemakkelijk ingevoegd worden in zin 10.
 - De oorspronkelijke versie van zin 10 is wekt de indruk van represented speech (door plusquamperfectum en het ontbreken van syntactische inbedding in "Ze zeiden dat..."), hetgeen, zoals we zagen, perspectiverend werkt. Een gewone indirecte of directe rede heeft dat effect niet.
 - In de oorspronkelijke versie lag het perspectief hier bij de zoon. Hij was immers alleen op de plek achtergebleven, waar zich nu een van de verdachten liet zien. (Soms weten we door kennis van de wereld of uit de context dat bepaalde informatie alleen van een bepaald personage afkomstig kan zijn.) De uitdrukking 'liet zich zien' in zin 13 bevat een focaliserend werkwoord (zien) dat ook perspectiverend werkt. 'Keerde terug' is in dit opzicht neutraler.
 - Het expliciete signaal 'aldus de tipgever' in zin 16 is weggelaten.
- Het effect van de herschrijving is dat het hele fragment, dat eerst geïnterpreteerd kon worden als versie van de tipgever, nu geperspectieerd wordt door de externe

verteller, chronologisch en met alle kennis van achteraf. Dit maakt het bericht objectiever, maar ook wat minder 'spannend'.

Conclusie

In narratieve teksten moet de vraag naar het vertelperspectief (wie spreekt?) onderscheiden worden van de vraag naar de visie ofwel focalisatie (wie ziet?). In niet-fictionele tekst zoals een nieuwsbericht is focalisatie in de zin van represented consciousness onwaarschijnlijk. De verteller (journalist) heeft geen toegang tot het bewustzijn van de personages en kan hun waarnemingen en gedachten niet 'letterlijk' weergeven.

Wel kan de verteller zich op het standpunt van een personage stellen, door het kennisdomein van een personage op een bepaald moment in het verhaal als uitgangspunt te nemen. Dit kan het nieuwsbericht, dat als functie heeft een objectief verslag te geven, wat spanning geven.

Verskillende subjectieve standpunten kunnen gesignaleerd worden door uiteenlopende tekstuele middelen:

- tijdsaanduidingen
- vertellende instantie
- focaliserende werkwoorden (cognitie en perceptie)
- aspect van de zin (narratief of statisch)
- modale vormen en andere versie-aanduiders (volgens, aldus)
- gemarkeerde referenties (met name 'late indefinites').

Noten

1. Gisela Redeker en Wilbert Sporen hebben veel bijgedragen aan de ideeën in dit artikel - veel dank daarvoor. Ook dank ik Hans Hoeken voor zijn commentaar op een eerdere versie.
2. Voor recente overzichten van opvattingen over tekstueel perspectief zie o.a. Kuno (1987), Lindemann (1987), Graumann (1989), Huebner (1989).
3. Vertelperspectief komt uitgebreid aan de orde in o.a. Chatman (1978), Rimmon-Kenan (1983), Fowler (1986), Toolan (1988).
4. Mijn corpus bestaat uit 23 nieuwsberichten. Het zijn alle berichten over gebeurtenissen met betrekking tot personen die niet algemeen bekend zijn bij het lezerspubliek (dus geen politici of 'bekende Nederlanders'). Slechts in 7 teksten komt directe rede voor; in deze gevallen gaat het om verslagen van rechtszaken, persconferenties door de politie of interviews door de verslaggever; met andere woorden, zaken waarvan de verslaggever getuige kon zijn en waar doorgaans 'betrouwbare' personen aan het woord waren, zoals politiemensen en rechtsambtenaren. In nieuwsberichten zal de directe rede vooral gebruikt worden om de betrouwbaarheid van de berichtgeving te versterken (documenterende functie), en niet om te dramatiseren zoals in mondelinge verhalen veel gebeurt (Tannen 1989). Het ligt voor de hand dat dan met name betrouwbare personen geciteerd worden, bv. politie.
5. Geursiveerde deel gemanipuleerd. Oorspronkelijke versie:
"Op 9 september had hij heroïne gebruikt. Hij kwam thuis en zag dat zijn moeder weer dronken was. Zij wilde bier gaan halen, maar Y. wilde haar tegenhouden en gaf haar een klap. Door de klap viel zijn moeder en Y. verloor zijn evenwicht. In een poging om zich staande te houden, trapte hij haar. Na de burens om hulp te zijn gaan vragen, kwam hij terug in de woning, waar hij zijn moeder levenloos aantrof." (*Bericht uit de Telegraaf, 21-04-1989*)
6. Een sterke dramatisering is ook niet functioneel in een nieuwsbericht, dat in de eerste plaats objectief verslag doet van bepaalde gebeurtenissen. Daarom is het ook niet gebruikelijk om ter

verlevendiging directe rede in te voegen in dit type nieuwsberichten. Het volgende fragment lijkt bijvoorbeeld onwaarschijnlijk in een nieuwsbericht:

Hij kwam thuis en zag dat zijn moeder weer dronken was. "Ga aan de kant", zei ze, "ik wil bier gaan halen." "Daar komt niets van in", zei Y. Hij wilde haar tegenhouden en gaf haar een klap.

7. Enigszins ingekort bericht uit De Volkskrant (18-6-90); cruciale fragment (zin 6 t/m 16) ongewijzigd.
8. Zo'n ingebedde verhaallijn kan ook helemaal in voltooid verleden tijd staan, maar dat geeft een omslachtig effect. Vgl.:
Samen met zijn zoon was de tipgever, gewapend met een pistool en een jachtgeweer, op onderzoek gegaan. Daarbij waren ze drie Engelsprekende toeristen tegengekomen.
9. Het zou wel kunnen als in zin 5 bijvoorbeeld had gestaan: 'De arrestatie was mogelijk mogelijk door een tip van een Belgische burger'.
10. Wanneer je in die herschreven versie weer refereert aan 'drie Engelsprekende toeristen', ontstaat een vreemd effect:
(6/7) Zaterdagmiddag hoorde een man, die in de buurt van Hoogstraten een buitenhuis heeft, het geluid van machinegeweren in het bos nabij zijn woning. (8) Samen met zijn zoon ging de man, gewapend met een pistool en een jachtgeweer, op onderzoek. (9) Daarbij ontmoetten ze drie Engelsprekende toeristen." Hoe moet dit laatste nu geïnterpreteerd worden? Een interpretatie waarin de toeristen weten waar de schoten vandaan kwamen, maar zelf niet de IRA-leden zijn, ligt hier mijns inziens meer voor de hand.

Literatuur

- Bal, M.
1990 *De Theorie van Verhalen en Vertellen. Inleiding in de Narratologie*. Muiderberg.
- Banfield, A.
1982 *Unspeakable Sentences. Narration and Representation in the Language of Fiction*. Boston.
- Caenepeel, M.
1989 *Aspect, Temporal Ordering and Perspective in Narrative Fiction*. (Unpublished dissertation). Edinburgh: University of Edinburgh.
- Chatman, S.
1978 *Story and Discourse*. Ithaca.
- Dijk, T. van
1988 *News as Discourse*. Hillsdale, N.J.
- DuBois, J.
1980 Beyond definiteness: the trace of identity in discourse. In: W. Chafe (ed.) *The Pear Stories: Cognitive, Cultural and Linguistic Aspects of Narrative Production*. Norwood, N.J. 203-274.
- Ehrlich, S.
1987 Aspect, foregrounding and point of view. In: *Text 7*, 363-376.
- Fleischman, S.
1990 *Tense and Narrativity. From Medieval Performance to Modern Fiction*. Londen.
- Fowler, R.
1986 *Linguistic Criticism*. Oxford.
- Genette, G.
1980 *Narrative Discourse*. Londen.
- Graumann, C.
1989 Perspective setting and taking in verbal interaction. In: R. Dietrich & C. Graumann (eds.) *Language Processing in Social Context*. Amsterdam. 95-122.
- Grice, H.P.
1975 Logic and conversation. In: P. Cole, J.L. Morgan (eds.) *Syntax and Semantics, Vol. III: Speech Acts*. New York. 41-58.
- Huebner, T.
1989 Establishing point of view: the development of coding mechanisms in a second language for the expression of cognitive and perceptual organization. In: *Linguistics 27*, 111-143.

- Kuno, S.
1987 *Functional Syntax: Anaphora, Discourse and Empathy*. Chicago.
- Leech, G., & M. Short
1981 *Style in Fiction. A Linguistic Introduction to English Fictional Prose*. Londen.
- Lindemann, B.
1987 Einige Fragen an eine Theorie der sprachlichen Perspektivierung. In: P. Canisius (ed.) *Perspektivität in Sprache und Text*. Bochum. 1-51.
- Lyons, J.
1982 Deixis and subjectivity: Loquor, ergo sum? In: R. Jarvella & W. Klein (eds.) *Speech, Place and Action. Studies in Deixis and Related Subjects*. New York. 101-124.
- Redeker, G.
1986 *Language Use in Informal Narratives*. (Unpublished dissertation). Berkeley: University of California, Berkeley.
- Rimmon-Kenan, S.
1983 *Narrative Fiction: Contemporary Poetics*. Londen.
- Sanders, J.
1990 Expliciet of niet? Referentie-bepalende factoren bij personen in nieuwsberichten. In: *Tijdschrift voor Taal- en Tekstwetenschap* 9, 159-180.
- Tannen, D.
1989 *Talking Voices. Repetition, Dialogue, and Imaginary in Conversational Discourse*. Cambridge.
- Toolan, M.J.
1988 *Narrative: a Critical Linguistic Introduction*. Londen.

6 De rol van een standaard-tekstmodel bij de analyse van spontaan geschreven teksten

Carel van Wijk & Ted Sanders

Inleiding

Iets goed kunnen uitleggen is een waardevolle vaardigheid, zowel binnen als buiten de school. Men kan zelfs stellen dat de 'uitleg'-vaardigheid het gemeenschappelijke element vormt in vele zogeheten proeven voor functionele taalvaardigheid zoals de weg wijzen, je schriftelijk afmelden, een zelfbeschrijving maken en een sollicitatiebrief opstellen. Of zoals Bereiter en Scardamalia (1987:251) het formuleren: "expository writing is paradigmatic for a range of intellectual tasks occurring in everyday life".¹

Het onderzoek waarover wij hier rapporteren, beoogt bij te dragen aan de theoretische kennis over de productie van verklarende teksten: de basale vaardigheid van het zelfstandig opzoeken, ordenen, selecteren en formuleren van kennis om een ander over een bepaald thema te informeren. Wij voeren daartoe allerlei analyses uit op teksten die zonder directe hulp van derden door scholieren zijn geschreven (van Wijk & Luiten, 1987). Deze analyses hebben tot doel drie typen informatie op te leveren:

- een waardering van de tekstkwaliteit,
- een waardering van de schrijfvaardigheid en
- een reconstructie van (mentale) schrijfstrategieën.

Wij bespreken hier onze bevindingen met één bepaalde poging om greep te krijgen op het corpus: een model geënt op de instrumentele tekstanalyse van Drop (1983). Bij de uitwerking van het model gingen wij ervan uit dat het mentale proces (de schrijfstrategie) in één schema weergegeven kon worden, en dat daardoor met dit schema niet alleen over teksten, maar ook over schrijvers kwalificerende uitspraken zouden kunnen worden gedaan.

Onderzoekopzet

Er werd deelgenomen door leerlingen uit resp. groep acht van de basisschool (n=61) en klas vier van het gymnasium (n=37). Men schreef een verklarende tekst over één van twee onderwerpen: Sinterklaas of de Telefoon. De opdracht had de vorm van een aanvul-opstel: de leerling werd een communicatieve situatie geschetst die uitmondde in een vraag om uitleg. De instructie voor de Sinterklaas-tekst staat in (1). Om deze instructie voor het thema Telefoon geschikt te maken hoefden slechts een paar zinnen aangepast te worden (bijvoorbeeld "Zo'n ding met een bot erop vindt hij maar vreemd" en "Hij weet niets van telefoonboeken, de in-gesprek-toon of wat dan ook").